

Open Huis Conferentie “De Volkshogeschool: Geschiedenis en actualiteit”.
Utrecht, Jacobikerk, vrijdag 29 november 2013

Johan Frieswijk: ‘Oude beelden van de volkshogeschool’

Bezoek Allardsoog

Op 22 mei 1930 trok een groepje van vier personen naar de buurschap Allardsoog onder Bakkeveen. Ze bezochten er de landontginner Jarig van der Wielen, die – aldus het verslag – had laten weten, dat hij ‘voor den event[uele] bouw van een Volkshogeschool wel bereid was eenige terreinen af te staan’ De groep bestond uit Hermien van der Heide, Koos Wiersma, zijn vrouw Ali Risselada, en Jan Jans. Met dat bezoek begint het notulenboek van de Vereeniging tot oprichting van Volkshoogeschoolen.

Jarig van der Wielen

Allereerst introduceer ik U Jarig van der Wielen, die als ‘Oom Jarig’ uitgroeide tot, wat we nu zouden noemen: de goeroe van de volkshogeschoolbeweging. Op 15 mei 1920 meerde hij zijn witgeverfde schip af bij de bosrand aan het eind van de Mieuwmeerswijk, een dwarsvaart van de Bakkeveenstervaart. Aan boord waren zijn vrouw Lieke en de twee oudste zoons. De beide andere kinderen zouden voorlopig bij familie blijven. Jarig hoopte dat zijn vrouw in de stilte van het Allardsoog definitief zou genezen. De eerste zomer in Bakkeveen had nog iets van een idylle, maar in het najaar van 1921 werd Lieke opnieuw in een psychiatrisch ziekenhuis opgenomen.

Jarig had – zonder daarvoor de middelen te hebben – in de buurschap Allardsoog 95 ha bos en heide gekocht voor 12.500 gulden. De notaris verschafte een hypotheek, op voorwaarde dat Jarig binnen een bepaalde tijd veertien ha grond zou ontginnen, inzaaien, bemesten en vervolgens afstaan. Jarig bouwde van zoden een stal, schafte een koe aan en op de open plek in het bos verrees het ‘Oude Huis’ in Amerikaanse stijl, met stal en hooiberg onder één dak. Later kocht hij ook het boerderijtje, waar een gevelsteen met het oog van Allard was ingemetseld.

De ‘naobers’ op het Allardsoog keken eerst wat raar tegen Jarig van der Wielen aan, maar al gauw vonden ze dat hij maar in de gemeenteraad moest. Hij kwam in de raad van Opsterland op een onafhankelijk socialistisch programma en werd meteen wethouder. Een van de belangrijkste zaken waarvoor hij zich inzette was het scheppen van werk. Later vertelde hij: ‘Een ergernis voor mij was, dat men van regeringswege blijkbaar liever een arbeider tien gulden steun gaf, dan hem voor veertien te laten werken. En dat terwijl er hier zo veel te verbeteren viel.’ In 1923 reisde Van der Wielen samen met de wethouder van de aangrenzende gemeente Leek naar Den Haag, om daar te pleiten voor de combinatie van werkloosheidsbestrijding en grondontginning. Daaruit kwam de ontginningsmaatschappij ‘De Drie Provinciën’ voort.

Het was een van de vele plannen die Jarig in zijn leven maakte. Vele daarvan bleven luchtkastelen, maar andere initiatieven zouden de streek rond Bakkeveen ingrijpend doen veranderen. Dat gold voor ‘De Drie Provinciën’ maar ook voor het idee om op het Allardsoog een conferentieoord te stichten. Tijdens een redactievergadering van het linkse weekblad *De Ploeger*, schetste Jarig daarvan voor de vuist weg een blauwdruk. De eindredacteur van dat blad, freelance-journalist Koos Wiersma, publiceerde kort daarop in de landelijke pers een verhaal over de plannen van ‘die eerste Nederlandse volkshogeschool’. Henk van der Wielen – een zoon van Jarigs broer – zou dat plan realiseren. Inspiratie ontleende hij aan het ‘settlement work’ van Toynbee in de Londense sloppenwijken en de ideeën van de latere Duitse Rijkskanselier Brüning over een Arbeidsdienst voor werkloze jongeren. Het was tenslotte crisis en voor de jongeren moest echt wat worden gedaan.

De initiatiefgroep

Wie vormden het viertal, dat de verre tocht naar het Allardsoog ondernam? De journalist Koos Wiersma was autodidact, zeer muzikaal en een begaafd auteur. Wiersma kwam uit de Jongfryske Mienskip, een jeugdbeweging die aan het eind van de Eerste Wereldoorlog de oude knarren van de Friese Beweging wilde aflossen. Zijn vrouw, de landbouweres Ali Risselada, met wie hij sinds 1925 in een vrij huwelijk leefde, was een van de oprichtsters van Nederlandsche Boerinnenbond en redactrice van het bondsorgaan.

Architect Jan Jans uit Almelo had grote belangstelling voor de cultuur van zijn geboortestreek Twente. Als actief regionalist hield hij zich bezig met het vakwerkhuis, molens, boerderijen en andere volkse zaken. Hij zou de ontwerpen maken voor de volkshogescholen in Bakkeveen en Markelo.

Het echtpaar Wiersma was een bekende van de vierde bezoeker, Hermien van der Heide. In 1929 hadden Hermien en Ali Risselada een zesdaagse ontwikkelingscursus voor stadsmeisjes van achttien tot tweeëntwintig geleid in 'De Vonk' in Noordwijkerhout. Hermien had voor maatschappelijk werk gestudeerd in Amsterdam. Daarna had ze een jaar in Denemarken op enkele volkshogescholen verbleven. Zij kende het werk dus uit de praktijk. Op het vanuit het Leidse volkshuis opgezette centrum 'De Vonk', waar fabrieksmeisjes vakantie konden houden, begon Hermien in 1925 met cursussen voor jonge vrouwen in de trant van het Deense volkshogeschoolwerk.

De andere leden van de initiatiefgroep waren Jarig en Henk van der Wielen. De laatste had kort daarvoor in Leeuwarden een leerschool voor werkloze jongeren opgezet. In 1932 werd hij onbezoldigd inspecteur voor de jeugdwerkloosheid in het Noorden.

Voortvarende start

De start van de volkshogeschool was voortvarend. Architect Jans kreeg opdracht alvast een ontwerp te maken voor het toekomstige gebouw. Drie maanden later lag het ontwerp ter tafel op de vergadering van de initiatiefgroep. Daar werd ook besloten de plannen wereldkundig te maken. Dat was Koos Wiersma wel toevertrouwd: het initiatief kreeg ruim aandacht in de landelijke pers. Voor de *Nieuwe Rotterdamse Courant* interviewde hij eind 1930 Jarig van der Wielen over diens plannen.

Pionieren

De Vries Reilingh typeerde in 1935 de pioniers van het volkshogeschoolwerk als 'eenige wonderlijke mensen' die in de wildernis bij Bakkeveen bezig waren met het 'tot stand brengen van een onbegrijpelijk werk'. Allardsoog was een kleine afgelegen buurtschap, ongeveer een uur lopen vanaf Bakkeveen, op de grens met Groningen en Drenthe. De verbinding met de buitenwereld bestond uit zandpaden, die vaak nauwelijks begaanbaar waren.

De oprichting

Kerst 1930 ging het volgende schrijven uit:

'Het Voorlopig Comité gaat uit van de onderstelling, dat thans de tijd gekomen is, dat meer aandacht dient te worden besteed aan de geestelijke ontwikkeling van de plattelandsbevolking, en is van mening dat een Volkshogeschool, zoals men die ook aantreft in de Scandinavische landen, bij dat ontplooiingswerk een belangrijke taak te vervullen zal kunnen hebben.'

Op 10 januari 1931 werd in het Leeuwarder Oranjehotel de volkshogeschoolvereniging opgericht. Jarig van der Wielen leidde de vergadering. De volgende beginselverklaring werd aangenomen:

'De Vereeniging tot stichting van Volkshoogeschoolen beoogt, aan volwassen personen een zakelijk-geestelijke ontwikkeling te geven als grondslag voor een vernieuwing der volkscultuur'.

Kenmerkend voor de volkshogeschool was, dat het werk gericht was op jonge mensen van 18 tot 30 jaar: een groep, die het meest ontvankelijk was voor deze vorm van volksopvoeding. Het ging daarbij om *het levende woord*: het vertrouwelijke contact tussen leider en deelnemer met woord én wederwoord. Dit in tegenstelling tot het 'dode woord' uit de leerboeken; de methode van leren die in de toenmalige onderwijspraktijk regel was. Behalve cursussen werd ook werk in de praktijk gedaan. Een tijdelijke leefgemeenschap werd gerealiseerd door de cursussen in internaatsverband te geven.

De eerste cursus

Die eerste Nederlandse volkshogeschool begon in februari 1932 met zijn cursussen in een eenvoudige achter het boerderijtje Allardsoog getimmerde loods. Koos Wiersma, leider van het eerste kamp, schreef daarover een kwart eeuw later:

'In de ruime schuur, met primitieve zitplaatsen en nog primitiever verlichting, vond in die dagen dat merkwaardige stukje volksontwikkeling plaats, waarvan een roep zou uitgaan door het Noorden en ook verder in ons land.'

De eerste cursus trok twaalf deelnemers met twee permanente leiders. Van die twaalf werkten er negen op het boerenbedrijf en drie kwamen uit de stad Leeuwarden: een magazijnbediende, een werktuigkundig tekenaar en een monteur. De agrarische deelnemers spraken onderling Fries en vooral over het boerenbedrijf, zodat de stadsjongens die gesprekken niet verstonden vanwege de taal, en niet begrepen vanwege de inhoud. De leiding moest alle krachten inzetten om er nog een beetje 'gemeenschap' in te brengen.

Grote problemen

Een jaar later bleek dat Jarig van der Wielen de schenking van vier ha grond veel te optimistisch had voorgesteld. In april 1933 vernam Wiersma van de Raiffeisenbank in Utrecht dat Jarig van der Wielen niet aan zijn aflossingsverplichtingen voldeed, zijn bezit verwaarloosde en te weinig land had ontgonnen. Een jaar eerder had de bank de zaak al openbaar willen verkopen. Maar Jarig had de bank meegedeeld het land voor 9.000 gulden te kunnen verkopen aan de volkshogeschool en daarmee zou hij in mei de hele hypotheek aflossen. Toen bleek, dat hij de grond had verkocht inclusief de hypothecaire schuld, greep de bank in. Jarig werd meegedeeld dat hij onmiddellijk moest betalen en dat er anders per 12 mei zou worden geëxecuteerd. Na koortsachtig overleg, bleek Hans de Vries Reilingh, een studiegenoot van Henk van der Wielen, en op dat moment leraar in Leeuwarden, bereid de vereniging voor dat bedrag een hypotheek te verschaffen tegen 4% rente, zodat de verkoop kon doorgaan.

Achtergrond ideeën

In de geschiedschrijving van het educatief werk in Nederland wordt graag verwezen naar de Scandinavische oorsprong van de volkshogeschool. Maar onderzoek laat zien, dat de vorm die de volkshogeschool in Nederland kreeg in hoge mate was gebaseerd op Nederlandse ervaringen uit het eerste kwart van de negentiende eeuw: het werk van de volkshuizen, het dorps- en buurthuiswerk, en het werken met werklozen en met jonge vrouwen van de Woodbrookers en De Vonk.

Bronnen uit die tijd zelf geven dat ook aan. Henk van der Wielen bijvoorbeeld schrijft 'veel later' in aanraking te zijn gekomen met de gedachtewereld van de Deense volkshogeschool. En de eerste artikelen van Koos Wiersma maakten duidelijk, dat de initiatiefgroep het Deense voorbeeld niet consequent wilde volgen, en aan de volkshogeschool in Bakkeveen een eigen invulling wilde geven, niet gebaseerd op de christelijke en nationalistische uitgangspunten, zoals bij de Deense volkshogeschool.

Overigens waren de initiatiefnemers onderling verdeeld over de uitgangspunten. Al na enkele maanden verlieten Anne de Koe en Hermien van der Heide het bestuur van de

volkshogeschoolvereniging. Als religieus-socialisten hadden ze problemen met de nationale gedachte, die de volkshogeschool juist benadrukte.

De ontwikkeling van de volkshogeschool in zijn beginfase was typisch Nederlands, met een belangrijk accent op de vorming en scholing van werkloze jongeren als antwoord op de sociale en economische problemen die zich in Nederland begin jaren dertig manifesteerden. Dankzij het werklozenwerk haalde de volkshogeschool gesubsidieerd werk met werkloze jongeren binnen, die in hun praktisch werk een belangrijk aandeel hadden in het bouwen van de volkshogeschool. En daarnaast was er de combinatie met het buurwerk op Allardsoog, dat de volkshogeschool een basis in de regio bezorgde.

Hermien van der Heide

Het onderzoek maakte ons duidelijk dat het eerste volkshogeschoolwerk in Nederland eigenlijk al enkele jaren eerder was begonnen. Dat vindt U ook terug in de jaartallen van de titel van ons boek. En bovendien komt uit ons boek naar voren dat Hermien van der Heide de grondlegster van het volkshogeschoolwerk in Nederland was. En dat bij die eerste aanzetten de Woodbrookers een belangrijke rol speelden. Halverwege de jaren twintig begon Hermien van der Heide met haar eerste meisjescursussen op De Vonk en in 1929 organiseerde ze voor de Woodbrookers in Barchem de eerste cursus voor jonge plattelandsvrouwen, die ze in 1931 voortzette op De Vonk in Noordwijkerhout, en later op Allardsoog.

Tegenwerking gemeente

Voor de oorlog hadden autoriteiten, politie en inlichtingendienst meer belangstelling voor links (inclusief de sociaal-democratische SDAP) dan voor bijvoorbeeld de NSB. Ook de volkshogeschool werd gezien als een bedreiging van de openbare en de bestaande orde. Dat de Opsterlandse burgemeester Bleeker bij de opening van de volkshogeschool een fraaie toespraak had gehouden, bleek weinig te betekenen. Volgens De Vries Reilingh beschouwde de burgervader wat op Allardsoog werd gedaan, 'als idealistische onwerkelijke arbeid, niets voor mensen als hij, die nuchter en zakelijk met beide beenen op den grond stonden'. In een geheim politierapport duidde hij Allardsoog aan als een 'socialistische cel'. En Bleeker deed alle moeite om Sociale Zaken de subsidie aan het werklozenwerk te laten beëindigen.

Hij werd in zijn activiteiten gesteund zo niet gestuurd door de Friese commissaris van de Koningin Harinxma, die Allardsoog pleegde aan te duiden als een kolonie van anarchisten en naaktlopers. Harinxma deed jarenlang veel moeite om een einde te maken aan de Rijkssubsidie aan het werklozenwerk van de volkshogeschool en het centrum van de Arbeidersgemeenschap der Woodbrookers in het nabijgelegen Kortehemmen. Maar opmerkelijk genoeg had de minister van Sociale Zaken daar geen boodschap aan, en de de minister van Binnenlandse Zaken sloot zich daarbij aan.

Het enige resultaat was, dat een bezoek van kroonprinses Juliana aan de volkshogeschool op het laatste moment werd afgezegd, omdat Harinxma haar daarbij niet wenste te vergezellen. Ook Jarig van der Wielen had met de lange armen van de overheid te maken. Hij had de gewoonte om elke morgen in het tot zwembad omgetoverde vennetje te gaan zwemmen en deed dat poedelnaakt. Hogerhand stuurde er een paar rijksveldwachters heen en het moet tot een gedenkwaardige discussie zijn gekomen tussen de naakte zwemmer op de wal en de mannen van de wet.

Tot slot: wat is opvallend aan die beginperiode?

► allereerst: het grote idealisme van de initiatiefnemers:

De medewerkers, inclusief het vijftal meisjes dat tijdens elke cursus de huishouding verzorgde, vormden met de cursisten op het Allardsoog een leefgemeenschap. Ze kregen kost en inwoning, maar geen geldelijke vergoeding. De meeste medewerkers genoten van huis uit financiële ondersteuning; anderen moesten voor schoenen, postzegels, reiskosten en dergelijke

aankloppen bij de boekhouder. Idealisme was de basis binnen die mini-maatschappij zonder rangen en standen.

- ➔ het waren jonge mensen die de eerste jaren een belangrijke rol speelden:
in 1935 was Henk van der Wielen 32 jaar; Hans de Vries Reilingh 27 en Oscar Guermonprez 23.
Hun respectievelijke partners Tjitske Swierstra, Cara Groner en Anna Tijdens waren toen 28, 27 en 23 jaar oud.
- ➔ er was een grote betrokkenheid bij de eigen regio, met name bij de ontwikkeling van het platteland, waar grote werkloosheid heerste.
- ➔ het streven van de volkshogeschoolbeweging naar 'algemeenheid' leidde tot het zich afzetten tegen de verzuiling van de samenleving (dus ook tegen de bestaande politiek partijen, inclusief de SDAP).
- ➔ de combinatie van diverse volksontwikkelingsactiviteiten (door latere werksoorten heen en gemeente- en provinciegrenzen overschrijdend) was opvallend.
- ➔ en in een bredere context: het vormingswerk in internaatsverband was baanbrekend bij het vrouwenwerk van voor de oorlog.

De betekenis van het volkshogeschoolwerk in Nederland is groot geweest. Daarvan geeft ons boek een beeld. Symbolisch wordt die betekenis geïllustreerd, door de aanbidding van een model van de volkshogeschool Allardsoog aan de burgemeester van Madurodam door een jonge Allard, zoon van directeur Cees Stapel, op 19 april 1962. Dat gebeurde vanwege het dertigjarig bestaan van de Vereniging. Dat Allardsoog – en daarmee sluit ik af – toen een plaats kreeg in miniatuur Nederland geeft aan, dat de volkshogeschool tot ons nationale erfgoed was gaan behoren.